

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՄԱՇՏՈՑԵԱՆ ԼԵԶՈՒՆ

Ըստ Հ. Յ. Գաթրճեանի

Մաշտոցեան գրերուն 1500ամեայ Յոյեղեանն է միանգամայն 1500ամեակը մաշտոցեան կամ ուրիշ բառերով հայ ոսկեդինիկ լեզուին: Հայ գրականութեան որչափն մէջ արդէն ունեցած ենք լեզու մը՝ քերականօրէն կանոնաւոր եւ ճշգրտագիտօրէն կատարեալ. ահա մեր գրականութեան պատմութեան ամենամեծ սքանչելիքը, որուն նմանը ի գոյր կը փնտռենք օտար ազգերու քով: Կը ցաւինք, որ այս մասին գրեթէ ոչինչ գրուեցաւ հայ թերթերուն մէջ: Կը ցաւինք, բայց չենք զարմանար. վասն զի արդէն 70 տարիէ ի վեր մոռացութեան դարաններէ հանուած եւ հրապարակի վրայ դրուած այս չքնաղ լեզուաւ ցայժմ ազգային գրեթէ եւ ո՛չ մէկ բանասէր կամ գրագէտ՝ բաց ի Վիեննական Միխիթարեան Դպրոցէն, հետաքրքրուած է, ո՞րք տակաւին թափանցած է անոր ներսը, անոր գաղտնիքներուն ու արտակարկառ գեղեցկութեան: Կը բաղձայինք սոյն կէտը մեր հայ գրագէտներուն մտադրութեան յանձնել:

Այս առթիւ կը հրատարակենք հոս Հ. Յ. Գաթրճեանի տակաւին անտիպ մնացած “Հայոց կանոնագրքէն”, հատուած մը, որուն մէջ համառօտ բայց շատ պայծառ կերպով պարզուած են հայ դասական լեզուին էութիւնը, նկարագիրն եւ ոչ-դասական լեզուներէ ունեցած տարբերութիւնները: Գաթրճեան, որ Մ. Մաշտոցէն եւ անոր աշակերտներէն վերջը առաջին անգամ սոյն լեզուաւ գրելու փառքը ունեցած է, կը յուսանք թէ իւր այս հատուածով մեծապէս նպաստէ հայ մատենագրութեան պատմութեան:

յօՄԱ, ՀԱՆԴ.

Հայերէն լեզուն ալ իրեն յատուկ պատմութիւնն ունեցած է: Այս լեզուն գրականութեան մտած աստիճան երկու անգամ նշանաւոր յեղափոխութիւն կրեց իբրեւ գրոց բարբառ. մէյ մը՝ երբոր յոյն լեզուի ուսման միջամուխ եղան Հայոց գիտնականք, մէյ մ'ալ երբոր հռոմայեցի լեզուի տեղեկութեամբ զարգացան:

Հայք իրենց նախնական լեզուին ուսումը եւ անոր քննութիւնները օտարաց թող չտուին ինչպէս արդի Յոյքը ըրին, որոնց համար բովանդակ Նւրուպա աշխատեցաւ, գլխաւորաբար գերմանական ազգը, անոնց հին լեզուին քերականութիւններ, բառարաններ, դասական մատենագիրներուն մեկնութիւններ գրելով: Միխիթարեանք եղան՝ որ հայերէն լեզուի ուսման միջոցներն ըստ օրինի հոգալու, յատկութիւնները դիտելու, անոր յեղափոխութեանց հմտանալու ամէն ջանք ու ծախք ըրին:

Միխիթարեանք երկու դպրոցները կարծես թէ աշխատութիւնը մէջնին բաժնեցին: Վենետիկի դպրոցը հռոմայեցի լեզուի սիրահարներէն մեծուած խորթութիւնները՝ որոնք բառից եւ անոնց դասաւորութեանց մէջ թափանցած էին, ամենայն անաչառութեամբ զոյեց. Վիեննային ալ 30 (1840էն սկսելով) տարիէ ի վեր մանրակրկիտ կ'որոշէ աւելի մեծ ան յեղափոխութիւնը՝ որն որ առ լեզուին մէջ հելլենասէր

Հայ մատենագրաց ձեռք Հինգերորդ դարուն կեսերն սկսելով արդէն նոյն դարուն վերջեր տիրող եղաւ:

Աս ըստ ինքեան բանասիրական գիտողութիւնը՝ մատենագրական քննութեանց մերձեցուելու ատեն՝ ինչ անհուն շահ կը բերէ, չի կրնար այնչափ շուտով ըմբռնուիլ, ցորափ մարդ առիթ ունեցած չէ տեսնելու՝ թէ ինչպէս լեզուն առնուած ամէն մէկ արդիւնք միշտ քայլ առ քայլ կ'ընթանայ ուրիշ կողմանէ ստացուած տեղեկութեանց հետ: Սոյն դէպքը չի կրնար ուրիշ տեղ այնչափ յաճախ եւ այնչափ պայծառ տեսնուիլ, վերոյիշեալ գիտողութեան մեծ յաղթանակաւ, ինչպէս առաջիկայ մատենիս (այսինքն Հայ կանոնագրերն) մէջ՝ ուր այնչափ դարեր նիւթ հանգանակած են: Հոս՝ որ դին ինչպէ կիրթ աչք մը, դժուարաւ կրնայ երկու տող անկէ պրծիլ՝ որ մէջը շեպութի մը չգտնէ հինը նորէն ընտրելու:

Վերոյիշեալ քննութիւններէն յառաջ եկած լեզուի ընտրողութիւնները ամենեւին հաղորդութիւն չունին ան ընտրութեանց հետ՝ որոնք հասարակօրէն կ'ըլլան յանուն Ոսկեգարու լեզուի: Այս վերջինները այնչափ տարտամ այնչափ առաձգական (elastisch) սկզբանց վրայ կեցած են, մանաւանդ թէ անհիմ եւ յեղեղեղ ճաշակի մը վրայ ըստ հաճոյս չափուած են, որ միեւնոյն կտորը հոս հին, հոն նոր, իրօք նորը՝ հին, իրօք հինը՝ նոր կը վճռուի ի շփոթութիւն գիտնող եւ ի փնտ գիտութեան*: Ասանկ վաղ-վաղուկ դատաստանաց ցայժմ շատ դիւրահաւան գտնուած են Շեքսպիրի, երբոր Հայոց մատենագրութեան վերաբերեալ իրաց ձեռնամուկ եղած են, օրինակի աղագաւ՝ բոլորովին նոր օրերս Վիկտոր Լանկուս:

Չէ, մեր յիշած նոր գիտողութեանց մէջ ճաշակը որոշիչ չէ: Բառարանով եւ Զերականութեամբ միանգամայն է՝ որ հիմնովին երկուքի կը բաժնուի Հայերէն գրարար լեզուն: Ան եւ աս լեզուն գործածողները իրարու կը յարաբերին՝ ինչպէս դրականապէս պատմութիւնը կը ցուցնէ, իրեւ երկու իրար շօշափող, երկեցադոյն եւ կրտսերագոյն ծնունդներ միեւնոյն դարու մէջ: Այսչափ քիչ ժամանակի տարբերութեան մէջ այնչափ մեծ լեզուի փոփոխութիւն մը կամ անկում մը ըստ ինքեան ամպատահ է մտածել, եթէ իրը բնական ընթացից մէջ մնացած ըլլար: Բայց զանոնք իրարմէ բաժնողը այնչափ ժամանակը չէ, որչափ ղալորցը կամ ուսումն է՝ որով վերջինները յունական լեզուի երկրագոյն եւ կատարելագոյն հրահանգ առած են: Նոյն ատենուան ուսումնականութեան կենդրոնէն, Աղեքսանդրիայէն եկող Հայ ուսումնասիրաց մէջ, ո՞վ կրնայ գիտնալ՝ թէ ո՞վ պարագլուխ ըլլալով, զաղափար մը ծնած է կարելի եղածին չափ հայերէն լեզուն յունականին կազմութեանը մօտ բերելու, ասկա իրաց արդիւնք մըն է՝ որն որ երկբայութեան տակ չէյնար, այսինքն՝ նոյն ատենները սկիզբ առած մասնաւոր գիտաւորութիւն մը կամ թէ ըսենք՝ դաշնակցութիւն մը որ հայերէնը à la grecque գրուի: Նրնայ մարդ այս օր հայերէն բառարանաց եւ քերականութեանց մէջէն իրենց յատուկ Բառարանն ու Զերականութիւնը զատել:

* Սոյն խօսքերը ուղղուած են յատկապէս նոյն ժամանակուան ալեւալ դպրոցներու, որոնք ոսկեգարեան եւ ոչ-ոսկեգարեան լեզուները իրարմէ զանազանելու հաստատուն կոտան մը չունենալով՝ իրենց մատենագրական հրատարակութիւններուն մէջ շատ անգամ ոչ-դասականը դասական եւ դասականն ալ ոչ-դասական անուանուած են: Ոչնչպէս յայտնի է այս դպրոցներէն ոսկեգարեան հռչակուած են նոյնպէս Զննող Գլակ, Մ. Խորենացի, Ղ. Փարպեցի, Նոննէ եւ:

Ան Հեքնեականութեան հետ պէտք չէ շփոթել ան յունական տարրը՝ որն որ այսպէս ըսինք ընտածին եղած է հայերէն լեզուի եւ որուն գործածութիւնը նախընթաց է հայերէն գրականութեան, գուցէ քրիստոնէութեան հետ մտած¹։ Եւ ոչ ալ դարձեալ՝ ան յունականութիւնները կ'իմանանք՝ որոնք բոլորովին պատահական են, երբ որ ան հնագոյն լեզուաւ գրողները յունարէնէ թարգմանած ասոններն, երբեմն կամ ըստ քմաց եւ կամ (ինչպէս յաճախ կը պատահի) աղէկ չթափանցելով՝ յունական ձեւերը կը պահեն²։ Բայց երբեք յայտմ միօրինակութիւն մը չի տեսնուիր, վասն զի իրօք ուրիշ բան չեն, բայց եթէ զրչին ընթացքին մէջ քիչ խորհրդածուած պատահմունք։ Ասոր հակառակ՝ մէկընոց յունականութիւնները մասնաւոր դրութենէ (συγθετome) յառաջ եկած միօրինակութիւն եւ ընդհանրութիւն ունին, յունական բառերուն, մասնիկներուն, յանգերուն, բարդութեանց շրջաններուն։ զոցոցս համախոհութեամբ յարմարուած ձեւեր են՝ որոնք ամէնը մէկին որոշ գրութեան մը վրայ շնորհուած են, անանկ՝ որ եթէ Սահակ կամ Եղիշիկ տասը քսան տարի ետքը նորէն աչքերնին լուսոյ բանային՝ օրին. աղագու. Փիլոնի երթայեցող նախախնամութեան գիրքը հայերէն կարդալու, տարակոյս չունինք, մեզմէ շատ աւելի շուարած պիտի մնային չգիտնալով խիստ շատ տեղ՝ թէ ինչ հասկնան։ Դեռ ասոր ուսումը չընող եւրոպացի հայերէնագիտաց եւ գիտնականաց ուղղելով մեր խօսքը՝ կ'ըսենք թէ ան աստիճանի ի սակաւութիւն՝ որոշ եւ զգալի չէ միջին դարուց լատին լեզուին տարբերութիւնը Տուղդուսի նիկեոնի լեզուէն, որչափ 5^{րդ} դարուն առջի կէսին վերաբերեալ անձանց գրութեան լեզուն հեռու է վերջի կէսին մէջ սորվողներուն գրութեան լեզուէն, օրինակի աղագու. Եղիկան կամ Նորեան լեզուն՝ Մ. Խորենացոյն կամ Դ. Փարպեցոյն լեզուէն։

Այս դրութեան համեմատ գրուածները հնագոյն գրուածներէն ի կրկին զխոյ կը զանազանին, մէյ մը զայնխապէս, մէյ մ'ալ պակասաբար։ Որչափ աւելի կը յարի մատենագիր մը կամ գրութեան մը աս նոր դրութեան օրէնքներուն, այնչափ աւելի կը հրաժարի ան բառական ու դասաւորական (syntaxal) անբաւ խաղերէն՝ որոնք զհնագոյն լեզուն բազմապատիկ կը զարդարեն մեր յանուանէ նախնական ճանցած հեղինակաց եւ թարգմանութեանց մէջ։ Ըստ այսմ՝ աս առաւել եւ նուազը՝ 5^{րդ} դարու երկրորդ կէսին գրութեանց մէջ լեզուի կողմանէ աստիճանաւորութիւն մը կը ձեւացընէ, աս դպրոցին ամէն աշիւրտը հաւասարապէս դիմագրաւ չըլլալով, ոմանց քով դեռ հին լեզուի տարերքը եւ ճաշակը տիրող տեսնուած է, եւ հազիւ տեղ տեղ նորաձեւութիւնը գամագիտ եղած է, երբեմն մինակ ըստ բառարանի³, երբեմն նաեւ ըստ քերականական մասին⁴, մինչուկ որ վերջապէս հին սկզբնական լեզուն բոլորովին կ'անցնի կ'երթայ եւ կը տիրէ որոշ նկարագիր մը չունեցող, հին եւ նոր տարր խառն, անզօր լեզու մը։ Ո՛վ կրնայ ասոր տարակուսիլ, աս դրութեան լեզուին գոնէ առաջին հեղինակները չէին կրնար հնազուկին անտեղեակ ըլլալ, արդէն ասոր անհակառակելի ապացոյցն ունինք վերոյիշեալ Փիլոնի գործոց թարգմանութեան մէջ ուր Սուրբ Գրոց խօսքերը եւ միայն զասոնք ընդհանրապէս խօսելով, հնագոյն լեզուով եւ սիրուն ճա-

¹ Օրինակ աղագու. քարեպաշտ (εὐσεβής), աստուածաւէր (θεόφιλος), ողջակէզ (ὁλόκαυστος)։

² Օրինակ աղագու. Գործոց Առաք. Ա. սա բացարձակ սեռականը որ հայերէն չէ։

³ Օրինակ աղագու. Հիւսիսեղի Թվոց զոց մեկնութեան թարգմանութեան մէջ։

⁴ Օրինակ աղագու. կիւրի իշտաւագէփ եպ. ի սա. Կոստանդուս գրած թիթոյն թարգմանութեան մէջ. տես Ժամանակագրութիւն աղ. Վիեննայ, 1879, Հատ. Բ. էջ 359։

կանին համար վերը զանազանեցինք, նոյնը կրնանք ընել հայերէնի մէջ գտնուող ասորականին համար ալ, այսինքն՝ ուրիշ է լեզուին մէջ մտած, ընտածին եղած ասորական ձեւերը՝ որոնք առհասարակ շատերուն քով կը գտնուին, եւ ուրիշ է ան ասորականը՝ որն որ մասնաւորաց քով (օրին. աղագաւ՝ Եփրեմի ու Յակոբայ Մժննացոյ գործոց թարգմանութեան մէջ) շատ տեղ խորթութեանց կը դիմէ:

Եսայ երրորդ զանազանութեան կէտ մը աս երկու դպրոցաց լեզուներուն: Անկախ ան Դրութեան արուեստական լեզուէն եւ աս ասիական զարդերէն՝ կան բուն հայերէն եղբներ (termini) եւ մասնիկներ եւ բառից նշանակութիւններ՝ որոնք կրտսերագոյն դպրոցէն ստեղծուած չեն, բայց անոր նկարագրական բառերն են, անանկ՝ որ եթէ ուրիշ ապացոյցներ չըլլային, մինակ անոնք ալ բաւական են որոշելու գրութեան մը ժամանակը: Վասն զի եթէ պարզապէս հայերէն երեւցած, բայց ստուգիւ յունական ճշգրտեան դիմացը որոշ բառեր ունենալու համար յարմարցուած քանի մը բառերը (օրին. աղագաւ՝ սնռ «սերել» բառէն, քայ «բամ», — ըսել — բայէն, քերական «գիր, գրական», բառէն, քննթող «կերտ», պարսկական — հայերէն արմատէն եւն) մէկդի հանելով՝ անբաւ ստուգիւ հին հայերէն բառեր եւ մասնիկներ կան որոնցմէ սմանք կամ 1. ամենեւին ցայսօր նախընթաց գրութեանց մէջ չեն տեսնուած, կամ 2. զրեթէ մէկ կամ երկու տեղ հազիւ տեսնուած է, եւ կամ 3. շատ երկրորդադար կը գործածուի իբրեւ մի առհարիւր կամ առհազար իսկ, ուր որ կրտսերագոյն դպրոցին եւ անոր յաջորդող դարերուն համար մինչեւ ցայսօր առաջին կարգի գործածական բառեր եւ մասնիկներ են: Օրինակի աղագաւ՝ Առջե կարգէն են տրոհել, տրամանալ, տարփալ, վաւալ, վեհ, գոռոզ, շահատակել, արփի, յաւէտ, վրդովել, կառուցանել, բասրել, աստանօր, անդանօր, ուրանօր, խրախմանութիւն, յարմարել, սաղարի, նուաստ. Երկրորդ կարգէն. օրինակի աղագաւ՝ փարթամ, մաղթել, վեթխարի, խոհեմ: Երրորդ կարգէն օրին. աղագաւ՝ բողոր, յողով, անտեսանելի (բողոր այսպիսի կազմութիւն ունեցող ածականները), աստուածային (բողոր «ային», վերջաւորողները) բազմալ, աւարտել, հաւաքել, հրաշալի, կենցաղ, հարուստ (մեծատուն՝ նշանակութեամբ) «արար», «ապէս», վերջացող մակբայներ, . . . -ակ մասնկով վերջացող ածականներ (որոնցմէ շատերը առջե կարգէն են ինչպէս միջնակ, փխրօտակ), յաղագս՝ նախադրութիւնը, զինի (իբրեւ մակբայ), նախ (իբրեւ նախադրութիւն եւ բարդութեանց մէջ) եւն: Ասոնք կրտսերագոյն դպրոցին մասնաւոր ճաշակը կրնանք սեպել. եւ անսովոր չէ լեզուաց մէջ՝ որ քիչ ատենուան միջոցի մէջ շատ մը բառեր եւ մասնիկներ սկսին աւելի գործածական ըլլալ՝ որոնք 20 կամ 30 տարի առաջ այնչափ չէին ինչպէս մեր օրերը տաճկական գլաւոր լեզուին վրայ նոյն դէպքը կը տեսնենք. ասոնք լեզուին նորաձեւութիւններն են՝ որոնք շրջանէ շրջան կրնան փոխուիլ:

